

KIRGIZİSTAN

Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset

Editör
Cengiz BUYAR

KIRGIZİSTAN

Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset

BYR

PUBLISHING HOUSE

UDK 94 (47)
BBK 63.3 (2 Ki)
B 90

BUYAR Cengiz (editör),
B90 **Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset**, Bişkek: 2017, 656 s.

ISBN 978-9967-28-095-3

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM)

Bu kitapta *Kırgız tarihi, toplum yapısı ve Kırgızistan'da ekonomi, eğitim, din, siyaset, medya, edebiyat ve turizm* konuları ele alınmaktadır. Kitap Kırgızistan'ı her yönüyle farklı ve yeni bir bakış açısıyla bilimsel bir şekilde ortaya koymaya çalışan *Kırgızistan El Kitabı* şeklinde hazırlanmıştır. Çalışma Kırgızistan ile ilgili çok yönlü bilimsel çalışmalarını bütüncül bir yaklaşımla bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Her konuyu alanında uzman bilim insanları kaleme almış olup Kırgızistan ile ilgili en doğru bilgilerin en kullanışlı şekilde verilmesine gayret gösterilmiştir.

Bu kitabın bütün telif hakları Cengiz Buyar'a aittir. Yazılı izni olmaksızın kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla veya başka herhangi bir yöntem ile izinsiz basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Kaynak gösterilerek akademik ve basın amaçlı alıntı yapılabilir. *Yazıların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.*

İletişim: cengizbuyar@gmail.com

B 0503020911-16

ISBN 978-9967-28-095-3

UDK 94 (47)

BBK 63.3 (2 Ki)

© Cengiz BUYAR, 2017

KIRGIZİSTAN

Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset

- Kırgızistan El Kitabı -

Editör:

Cengiz BUYAR

İÇİNDEKİLER

Yazarlar Hakkında	9
Ön Söz.....	19
Takdim, Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	21

1. Bölüm TARİH

1 Tarihî Kaynaklarda Kırgız Adı ve Anlamı	27
<i>Mehmet KILDIROĞLU</i>	
2 Kırgız Tarihi (Başlangıcından 1991 Yılına Kadar).....	47
<i>Cengiz BUYAR</i>	

2. Bölüm TOPLUM

3 Kırgızistan'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı	91
<i>Hayati BEŞİRLİ</i>	
4 Kırgız Ailesinin Yapısal Analizi	113
<i>Ali ÜNAL</i>	

3. Bölüm EKONOMİ

5 Kırgızistan Ekonomisinin Genel Durumu	157
<i>Raziya ABDİYEVA - Cunus GANİYEV - Damira BAYGONUŞOVA</i>	
6 Kırgızistan'da Bağımsızlık Sonrası Geçiş Döneminde Ekonomik Reformlar ve Performans	177
<i>Kamalbek KARIMŞAKOV</i>	

4. Bölüm
YÖNETİM

- 7 **Kırgızistan'da Yerel Yönetimler** 225
Dastan ASEİNOV - Seyil NAJİMUDİNOVA

5. Bölüm
SİYASET

- 8 **Kırgızistan İç Siyaseti** 245
Altınbek COLDOŞOV

- 9 **Demokrasinin Uzun ve Dolambaçlı Yolunda Kırgızistan** 287
Y. Emre GÜRBÜZ

- 10 **Kırgızistan'ın Dış Politikası: Devam Eden ve Değişen Eğilimler** 319
Zakir ÇOTAEV

- 11 **Bağımsızlığının 25. Yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Arasında Kırgızistan'ın Üye Olduğu Ortak Kuruluşlar** 377
Mustafa BIYIKLI

- 12 **Kırgızistan'daki Uluslararası Kuruluşların Faaliyetleri, Amaçları ve Ortaya Çıkan Sorunlar** 407
Aygül AYSAN

- 13 **Türkiye-Kırgızistan Eğitim, Bilim ve Kültürel İlişkileri** 427
Kadri AĞGÜN

6. Bölüm
DİN

- 14 **Kırgızistan'da Dini Durum**..... 439
Bakıtbek MURZARAİMOV

- 15 **Kırgızistan'da Misyoner Gruplar ve Misyonerlik Faaliyetleri** 445
Bakıtbek MURZARAİMOV

- 16 **Kırgızistan'da Dini Kurumlar, Cemaatler ve Din Eğitimi** 465
Bakıtbek MURZARAİMOV

7. Bölüm
MEDYA

- 17 **Kırgızistan'da Medyanın Tarihî Yönelimsel Gelişimi** 503
Uğur ÜNAL - Topçugül NARMAMATOVA

8. Bölüm
EĞİTİM

- 18 **Geçmişten Günümüze Kırgızlarda Eğitim** 531
Sebahattin BALCI - Akmatali ALİMBEKOV - Kadian BOOBEKOVA
- 19 **Kırgızistan Eğitim Sisteminin Temel Özellikleri** 557
Asem İDAEVA - Uğur ÜNAL

9. Bölüm
DİL ve EDEBİYAT

- 20 **Kırgız Edebiyatının Oluşumu ve İleri Gelen Yazarları** 579
Recep YÜRÜMEZ - Anara YÜRÜMEZ
- 21 **Ana Çizgileriyle Kırgız Edebiyatı ve Yeniden Okuma Denemesi** 593
Kemal GÖZ

10. Bölüm
TURİZM

- 22 **Kırgızistan'da Turizm** 615
Şule YILMAZ

ÖN SÖZ

31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsız bir ülke olan Kırgız Cumhuriyeti, çeyrek asırlık tarihinde bir çok önemli olay yaşadı. Ekonomi alanında olduğu kadar millî birliğin, kimliğin oluşturulması için yoğun çalışmalar yapıldı ve yapılıyor. Sağlam bir devlet sisteminin kurulması için arayışlar içerisine girildi, modeller arandı. Ülkenin gelişmesi adına ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda bir çok çalışma yapıldı. Sovyetler Birliği sonrası kurulan devletlerin tarihi, modern çağda bir devletin kuruluş sürecini ve bu süreçte yaşananları anlamamıza örnek teşkil edecek bir seyirle devam etmektedir. Bu bağlamda ortaya konan çalışma, Kırgızistan'ın tarihî gelişim seyrini anlamaya yönelik bir gayrettir.

Bağımsız Türk cumhuriyetleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilişkilerinin geldiği noktaya baktığımızda ilişkilerin gelişmesi için çok büyük gayretlerin sarfedildiğini, mühim çalışmaların yapıldığını görüyoruz. Ayrıca çok sayıda da araştırmanın yapıldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek şüphesiz ki mümkün değildir. Daha yapılacak çok çalışma var, katedilecek büyük mesafelerin olduğu şüphesiz. Modern çağda şartların çok hızlı bir şekilde değiştiğini göz önüne aldığımızda bilginin de bu hızla tüketildiğine şahit oluyoruz. Bu yüzden bilgiyi de hızla ve devamlı sûrette üretmemiz ve yenilememiz gerekiyor. Bu bağlamda yeni bilimsel bilgi ve verileri ortaya koyan bu çalışma Kırgızistan'ın tanınması, anlaşılması ve karşılıklı ilişkilerin daha da sağlam zeminde gelişmesi adına önem arz etmektedir.

Çalışma Kırgızistan ile ilgili bilgi almak isteyen her kesime hitap edecek şekilde hazırlanmıştır. Tarih, toplum, ekonomi, yönetim, siyaset, eğitim, din, dil ve edebiyat, medya, turizm gibi temel konularda bilimsel ve güvenilir bilgilerin derli toplu bir şekilde sunulmasına gayret edilmiş-

tir. On bölüm olarak şekillendirilen çalışmada 22 araştırma yazısı yer almaktadır. Her çalışma öncelikle alanını ana çizgileriyle ortaya koymayı hedeflemiştir. Bunun yanında meselelerin anlaşılması açısından da teferuatlı araştırma ve incelemelere yer verilmiştir.

Kırgızistan kitabının hazırlanması aşamasında emeği geçen, yardımı olan herkese müteşekkirim. Bu kitap bir ekip çalışmasının neticesinde ortaya çıktı. Öncelikle işin yükünü üstlenen kıymetli yazarlara teşekkür ediyorum. Çalışmanın ortaya çıkması onların gayretleri ve fedakârlıkları neticesinde oldu. Değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Taşağıl, çalışmanın takdimini kaleme aldı. Bunun yanında Mustafa Yılmaz, Osman Çiğdem, Bilal Bağlan, Kemal Göz, Cemil Şimşek ve Yakup Şenol tashih çalışmalarında yardımcı oldular. Prof. Dr. Fahri Unan kıymetli tavsiyelerde ve teşviklerde bulundu. Doç. Dr. Muhittin Düzenli kitabın mizanpajının yapılmasında yardımcı oldu. Eşim ve çocuklarım rahat ve huzurlu bir çalışma ortamının sağlanması adına uzun bir süre fedakârlıkta bulundular. Bu ortak istek ve gayretlerle bu çalışma ortaya çıktı. Herkese teşekkür ediyorum.

Cengiz BUYAR

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Bişkek

TAKDİM

Yaşayan en eski Türk boylarından biri olan Kırgızlar, gerek tarihleri gerekse yaşadıkları coğrafyalar bakımından çok ilgi çeken özelliklere sahiptirler. Kırgız tarihine ve kültürüne başlangıcından zamanımıza kadar genel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında hayli zenginlik ve derinlik taşıdığı görülür.

İlk dönemlerinde İslam dünyasına ve Çin'e oldukça uzakta bulunmalarına rağmen Kırgız tarihi ilgi çekici özelliklerle doludur. Uzak bulunma deyimini yazılı kaynakların yoğunluğunun bulunduğu alanlara göre kullanıyoruz. Kırgızlar, Türk bozkır kültürünün temelini ve alt yapısını meydana getiren önemli halklardan biridir. Kırgız tarihine bakıldığında eski Türk kültürünün birçok özelliğini anlama imkânı bulunabilir.

Genel bakış açısıyla Kırgızların ilk yurdu, yani Güney Sibirya, Türklerin en eski ana yurdu olma özelliğine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Kırgızlar en eski yurdu terk etmemişler, binlerce yıl bekçilik yapmışlardır. Bana göre Cengiz Han döneminden sonra Altay Dağlarını aşıp, Cungarya ovalarından geçerek, Tanrı Dağlarına ulaşmışlardır. Bugünkü yaşadıkları yerlere gelişleri çok uzun bir süreçtir. Kırgızlar hakkında dikkati çeken bir başka özellik zamanımızda nüfuslarının az oluşudur. Aslında 8. yüzyıl için verilen rakam 80-100 bin asker çıkardıkları şeklindedir. Bu bilgiden hareket edersek günümüzde Kırgızların nüfusunun en az 40-50 milyon aralığında olması gerekir. Peki, günümüzde niye bu kadar az bir nüfusa sahipler? Birinci sebebi bizim o devir için Kırgızların batı sınırlarını tesbit edememiz; ikinci sebep uğradıkları felaketlerdir. Sonuçta Kırgızlar çok insan kaybına uğramalarının yanında farklı yönlere dağılarak esas yurtlarını terk etmişlerdir.

Büyük Hun İmparatorluğu zamanında daha MÖ. 201 yılında tarih sahnesinde görülürler. Mutlaka tarihleri daha da derinlere gider. Ama biz ilk defa Büyük Hun İmparatorluğuna bağlanmaları dolayısıyla onlardan haberdar oluruz. Kırgızlar, Gök Türk ve Uygur gibi büyük kağanlıkların bünyesinde yer aldılar. Bu devletler zayıflayınca da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bazen Çin'deki imparatorluklarla da doğrudan ilişki kurabildiler. 840'ta Büyük Uygur Kağanlığını yıkarak, bir süre kendi kağanlıklarını sürdürdüler. Kitan (Karahıtay)'ların baskısı sonucu kendi yurtları Yenisey havzasına dönmek zorunda kaldılar.

Bu devre kadar Türkçe yazılı yazıtlarda Kırgız adıyla geçerler. Ancak Çinliler onların adlarını Ke-k'un (gı-kun), Chien-k'un(cien-kun), Ch'i-ku(Çi-gu), Chie-ku(cie-gu), Chia-chia-ssu(cia-cia-sı), Hsia-chia-su(Şia-cia-sı) ve nihayet He-ke-ssu(hı-gı-sı) adlarıyla transkribe ederek kendi dillerine uydurmuşlardır. Görüldüğü gibi Kırgız adına en yakın okunuş, en son yazılandır. Bunun sebebi Çin'e çok uzakta olan Kırgız ülkesi ve Kırgızlarla yakından temas eden Çinliler, artık Kırgız adının doğrusunu öğrenmişlerdir.

İslam kaynaklarında geçen *Maveraünnehir'e Kırgız ülkesinden iki sene de bir kervan gelirdi* ifadesi bir bakıma İslam öncesi dönemde Kırgızların diğer Türk kökenli topluluklara göre izole durumunu açıklamaktadır. Bu durum yani dış dünyaya uzak olmak aslında Kırgız kültürünün dolayısıyla eski Türk kültürünün orjinal halinin daha az değişerek günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Yenisey Irmağının doğduğu kaynaklar Kırgızların ilk vatanıdır. Bu yüzden söz konusu haveli Kırgızlara ait arkeolojik, yazıt vesair eserler ile doludur. Hakasya'da çok etkileyici mezarlıkların bulunması Kırgızların İslam Öncesi dönemdeki nüfusları ve durumları hakkında ilgi çekici maddeler vermektedir. Kırgızlar ilk devilerde ağaçtan evler dahi yapıyorlardı. Ama demircilikte ileri gitmeleri ve ürettikleri demir ürünlerini uzak memleketlere satmaları kültür tarihimiz açısından çok daha çarpıcıdır.

Kırgızlar, kendi yurtlarında kalmadı. Aslında onlardan kalanlar Hakas adıyla varlıklarını sürdürüyorlar. Fakat büyük çoğunluğu göç etmiştir. Büyük çoğunluğu adlarıyla devlet kuracakları Tanrı Dağları havalisi-

ne doğru yayılmıştır. Ancak orada kalmayıp başka bölgelere de gitmişlerdir. Bunlar Doğu Türkistan'da Kızılsu, Çin'in kuzeyinde Mançurya taraflarında Fu-yü, Tarbagatay, Pamir ve nihayet Türkiye'de Van (Ulupamir) Kırgızları adlarıyla gittikleri bölgenin adıyla anılırlar. Vardıkları farklı, birbirinden uzak bölgelere rağmen Kırgız kültürünü korumayı başarmışlardır. Ayrıca Türkiye'nin ve Türk Dünyasının değişik bölgelerinde Kırgız adının yer adı olarak yaşaması bahsettiğimiz yaygınlığın göstergesidir.

Moğol dönemi ve sonrası süreçteki Altaylardan Tanrı Dağlarına geçiş asırlarca sürmüştür. Bu kitlesel göç hareketinin 18. yüzyılın başında tamamlandığını söylemek mümkündür. Burada bir süre Kırgızlar Hokand Hanlığına bağlandı. Daha sonra bağımsız hareket etmeye gayret ettiler. 1. Dünya Savaşı sırasında uğradıkları felaketler nüfus bakımından onlara ağır darbe vurdu. 600 binden fazla insan kaybettiler. 2. Dünya Savaşı da Kırgızlar için çok zor geçti. 1937'deki aydınlar katliamı ise trajik boyutunu hâlâ korumaktadır.

Sovyetler Birliğine ilk dâhil olduğunda Özerk Cumhuriyet konumu alan Kırgızistan, 1936'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinden biri oldu. 1991'de ise bağımsızlığını kazandı. Kırgızların bağımsızlığını kazanması binlerce yıl süren tarihlerinin sonucudur.

Eski halk mitolojilerinde Kafkas Dağları ve Tanrı Dağları dünyanın beli olarak kabul edilir ve bu dağları kontrol edenlerin dünyayı da kontrol edecekleri söylenirdi. Bu ifadeyi günümüze aktarırsak Kırgızistan'ın jeopolitik ve jeostratejik durumu açığa çıkar. Bu anlamda Kırgızistan üzerine yerleştiği Tanrı Dağları ile birlikte dünya jeopolitiğinin önemli bir parçasıdır. Bunun yanında çok zengin doğal kaynaklara sahip olduğunu da belirtmemiz gerekir. Fakat dağlarının güzelliği, yaylalarının yeşilliği, vadilerinin barınaklığı her zaman ön plandadır.

Tarih boyunca çeşitli Türk boyları Kırgızistan'ın bu özelliklerinden faydalanmış ve ülke topraklarında çok sayıda Türk devlet ve beyliği kurulmuştur. Bunların içinde Karlukları ve onların kurduğu Karahanlı Devletinin adını anmadan geçmemiz mümkün değildir. Günümüzde Kırgız Cumhuriyeti bu silsilenin temsilcisidir.

Tarihi İpek Yolu'nun da önemli bir kısmı bu ülke topraklarından geçer. Yani geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kırgızistan'da yaşayanlar, İpek Yolu'nun getirdiği zenginliklerden faydalanabilir. Çünkü doğu batı arasındaki köprünün önemli bir parçası olan bu bölgenin önemini kaybetmesi mümkün değildir. Ayrıca Türkistan dediğimiz geniş coğrafyanın ortasında jeopolitik ve jeostratejik değeri asla kaybolmayacak bir konumdadır.

Bu sebeple Kırgızistan'ı ve Kırgızları her yönüyle ele alan bu eseri hazırlayan ve editörlüğünü yapan kıymetli öğrencim ve meslektaşım Cengiz Buyar'ı ve katkı sağlayan değerli bilim insanlarını kutluyorum. Bu kitapla birlikte Kırgızlara ve Kırgızistan'a ait yerinde yapılmış çalışmalarla sağlam bilimsel bilgiler elde etmiş olacağız. Eser alanında büyük bir boşluğu dolduracak bir el kitabı olarak uzun süre önemini koruyacak ve her zaman bir başvuru eseri olarak kalacaktır.

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

Yeditepe Üniversitesi,
İstanbul